

Gazdaságtalansági számítások*

1. Környezetátalakító beruházásokról nem rövidtávú pénzügyi megtérülés alapján kell dönten

Előre kell bocsátanom, hogy fontosnak, és nem mellőzhetőnek tartom azokat az érveléseket, amelyek a BNV-beruházás gazdaságossági indokolásában szereplő következtetésekre mutatnak rá, azt részleteiben vitatják. Ezek mellett szükségesnek tartom azonban, hogy szélesebb összefüggésbe helyezzük e számításokat.

Eszerint a létesítmény gazdaságos, ha a pénzügyi megtérülése egy reális időhorizonton belül kimutatható, illetve gazdaságtalan, ha a befektetés a beruházó számára ekkorra nem térül meg.

Azt állítom, hogy országrésznyi területet, jelentős népességet érintő, strukturális változásokat előidéző környezetátalakító beruházásnak nem kell pénzügyi értelemben rövid távon megtérülnie. Ha egy beruházás hatalmas ivóvízkészleteket ment meg, bevédi a meglévő parti szűrésű kutakat, javítja a szennyezett vizek természetes tisztulási folyamatát, stabilizálja a mederállapotokat, javítja az árvízvédelmet, biztosítja a talajvízszintet, a mezőgazdaság érdekeit, a különböző településeken lakók biztonságát, nyugalmát, kulturált üdülését, a hajózás zavartalanságát stb., nos, akkor ettől a beruházástól teljesen értelmetlen lenne azt is várni, hogy a befektetett tőke pénzügyi értelemben megtérüljön. Természetesen ebben az esetben is van értelme a gazdaságossági számításnak. Hiszen a kitűzött célokat különböző módszerekkel lehet elérni; és a különböző alternatívák összevetésénél természetesen kiemelkedően fontos szempont az, hogy az azonos célt melyik megoldás éri el olcsóbban.

A BNV létesítése — ha innen nézzük — több szempontból is fonák. Azok a környezeti hatások, amelyeket a fentiekben felsoroltunk, éppen fordítva merülnek fel: elszennyezi az ivóvízkészletet, eltömi a parti szűrésű kutakat, csökkenti a természetes tisztulási képességet stb. A legnagyobb pozitívum, amit a beruházók a kérdések többségénél ígérni tudnak, annyi, hogy nem valószínű, hogy elszennyezi, megoldható, hogy ne tömődjön el stb. Tehát még ez sem pozitívum, csak a negatívum tagadása, illetve annyi, hogy műszaki megoldásokkal a jelenlegi szint visszaállítható, tartható. Éppen a **strukturális jellegű pozitívumok hiányában** terelődik a vita üres mederbe: mintha az energiatermelés — egyébként aligha igazolható — gazdaságossága lenne itt a

fő probléma, mintha ezen múlna minden. Ha meg sem fogalmazódnak a pozitív célok, akkor persze nehéz elvárni, hogy azok alternatív elérési módjairól szóljon a vita. Marad az egyetlen "alternatíva", és erről állítom, hogy a pénzügyi megtérülés kérdése itt nem döntő érv.

Egyrészt tehát azért nem, mert egy hosszútávú beavatkozásnak ez nem lehet perdöntő szempontja attól, hogy a pénzügyi norma szerinti megtérülés nem áll fenn, még a beruházás lehetne hasznos, jó és megfordítva, még ha rövid távon valóban megtérülne, akkor is lehetne káros és leállítandó. Például lehet olyan helyre, a belvárosba Duna-alagutat tervezni, ahol a forgalom kihasználná, ám a városzerkesztésben előidéző strukturális kár mégis hibás: teszi ezt a döntést. Lehet egy kulturális létesítmény is úgy gazdaságos — a terméke eladható —, hogy közben hosszú távon strukturális kárt okoz. Ezekben az esetekben az externális — tehát a megtérülésen kívül jelentkező — hatások jelentősége nagyságrenddel meghaladja a pénzbeli hasznot.

Másrészt azonban a tényleges döntéshozó számára sem valódi érv a pénzügyi megtérülés kérdése. Világos, hogy nem ez alapján születnek a döntések. A gazdaságossági számítás csak utólagos legitimálésköz. Fontos rámutatnunk a számításoknál elkövetett torzításokra: de világosan kell látni azt is, hogy ennek kimutatása még nem tántorítja el a döntéshozókat, hiszen valójában nem alkalmi tévedésről, véletlen döntési hibáról van szó.

2. Az elkövetett hibák nem alkalmi tévedések eredményei, hanem az újraelosztásra épülő makrogazdasági mechanizmus belső logikájából fakadnak

A központosító és újraelosztó gazdasági mechanizmus fontos sajátossága, hogy a vállalatok, intézmények, ágazatok fennmaradása, működése, végső soron pénzügyi mérlege is, nem a piaci folyamatok függvénye, hanem az újraelosztott pénzforrásokhoz való hozzájárulás eredménye. Ennek megfelelően persze a vállalat, intézmény tevékenységének horlokterében sem a kiszolgáló tevékenység jó ellátása az a piacon történő megfelelés áll, hanem ennek fontosabb számára, hogy megfelelő pozícióra tegyen szert az újraelosztási forrásokért való sorban állásnál. Ismerjük ennek különböző módjait, vállalati praktikáktól a várossányilvánításért folyó küzdelmekig, vagy a kiemelt üdülőtérlet státuszána megszerzéséig. Ahogy szűkülnek azonban az újraelosztható szabad források, úgy lesz egyre kíméletle-

* Az 1988. szeptember 2–4. között Budapesten rendezett "Dunai duzzasztógátak" c. konferenciára készült előadás szövege.

nebb az értünk folytatott harc. Az elosztó maga is kényszerhelyzetbe kerül, és egyre inkább csak tűzoltómegoldásokra jut pénz: oda, ahol azonnali csönd fenyegeti a gazdaságot.

Éz megszabja a sorbanállók stratégiáját is. Így válik számukra a leghatékonyabb üzemállapottá a majdnem-csőndben-levés állapota. Itt nem az eredményesség a kifizető — mint a piacgazdaságban —, hanem a csőd kilátása. Például, ha látványos torlódás van az úton, az igazolja az autót, híd stb. szükségességét; ha leáll a gyár, akkor várható az importkorlátozás feloldása. Néha a véletlen is segít: ha sok a tüzeset, kiderül, hogy többet kell vízágyúkra fordítani, az árvízveszély természetessé teszi, hogy gátakat kell magasítani. De nem érdemes mindig a véletlenre várni. Egy ügyesen megépített (vagy lezárt) híddal ki lehet kényszeríteni valahol a torlódásokat, determinálni lehet a további beruházásokat. És persze egy állandósított árvízszint is ébrentartja a feszültséget. És persze az is, ha akut problémává válik a vizek elszennyeződése, a szennyvizek tisztítása stb., ez mind-mind műszakilag megoldható, egyben elismert és díjazott feladattá válik.

A BNV már önmagában is szép feladat, önmagában is érthetővé teszi az érte való kapaszkodást. De ha elkészülte után csak a negyede igazolódik a mai aggályoknak, az majd különösen megnöveli az ágazat fontosságát, súlyát és persze az ide áramló pénzeket.

Logikus tehát a lépcsorozat, és nem különbözik a bányászat vagy a közlekedési ágazat taktikájától: belefogni valamibe, ami azután hosszú időre determinálja a további lépéseket, merevítve, megőrizve a struktúrát — jelen esetben a pénzelosztási struktúrát, az ott kivívott pozíciót.

Nem egyedi tehát ebben a BNV. Sok elődje van Sztálinvárostól az olefinprogramig — és persze vannak kortársai is. Hasonlatos hozzá a Lágymányosi híd építésének gőzhengere is, de szélesebb értelemben, az előrenyomulás mechanizmusát, az ellenvélemények elhallgatását, a nemzetközi méretű tiltakozás semmibevevését illetően rokonának tekinthető az a dózerokkal történő "településfejlesztés" is, amiről olyan sokat beszélünk idehaza, teljes egyetértésben — szakemberek és laikusok.

Az újraelosztásra felépülő mikrogazdasági mechanizmus törvényszerű következményének tekintjük ezt a torz beruházási kampánypolitikát.

Világos, hogy a termelés szférájában csak a piac előtérbekerülése indíthatja el az ellentmondások feloldását. Országrészeket átfogó infrastrukturális, környezeti beruházások azonban fejlett piacgazdaságokban sem a piacon dőlnek el: e szférában ott is érvényre jut az állami újraelosztás. Vajon ott nem készíti ez a szisztéma speciális mutatványokra a kedvezményezetteket?

A válasz az, hogy ott is problémát jelent, hogy a dotáció igénybevevői esetenként a köldökzsinór fennmaradásában, és nem a megszüntetésében

válnak érdekeltté. Mezőgazdaság és szociálpolitika, városgazdálkodás és a mindenkori válságiparág válhat ott is pazarlóvá és ellenérdekeltté emiatt. A különbséget, amit nyomatékosan alá kell húzni, az jelenti a mi rendszerünkhöz képest, hogy ott **működik egy fék**, ami nem engedi elhatalmasodni, uralkodóvá válni e hatásokat.

3. A döntések feletti társadalmi kontroll feladata annak biztosítása, hogy ne válják uralkodóvá a csődöt díjazó érdekelttség

A piaci szférában az árverseny, az új termelők állandó színrelépése és más hatások fékezik a monopolhelyzetek kialakulását, azaz ellátanak — ha nem is hibátlanul — egy szabályozó, kontrolláló szerepet. A dotáció-orientált, újraelosztáson alapuló szférában azonban ilyen automatizmus nem működik: társadalmi úton kell arról gondoskodni, hogy ne alakulhasson ki döntéshozói, döntésbefolyásolói monopolium.

Az igazi problémát az jelenti, hogy nálunk nem működik a társadalmi kontroll. Ma már sűrűn hangoztatott tény, hogy a politikai rendszerünk nem intézményesítette az alulról építkező, demokratikus kontroll lehetőségeit. A hatalmi, politikai döntések egy elvont térben lebegnek.

A gyakorlatban a döntések a döntéshozói szakértelem misztifikálása veszi körül. Ez a politikai kompetencia misztifikálását jelenti: de szakmapolitikai, vagy szakkérdésekkel összefüggő politikai kérdések esetében is kialakult a döntésképes, döntésre kompetens szakember mítosza. Ő az, aki Pozíciója révén birtokában van a Lényeges Információnak (és természetesen csak az a lényeges, aminek a birtokában van), és a Módszernek. Mindennapos a társadalmi vitáinkban, hogy a szakemberek a kérdezők hozzá nem értésére, szakszerűtlenségére hivatkoznak. Pedig nem a lakosságnak kell a szaknyelvet megtanulnia, hanem a szakértőnek kell a döntési alternatívákat közérthetően megfogalmaznia. Megfogalmazni a politikus számára, megfogalmazni a képviselő számára, megfogalmazni a lakosság számára. Itt a laikusnak van joga számonkérni, ha az általa felvetett kérdésekre nem kapott választ — ehelyett minduntalan rendreutasítást kap, hogy szakszerűtlenül kérdez.

Persze, világosan megfogalmazott helyzetkép és döntési alternatívák esetén egy sokkal szélesebb réteg jut tényleges a döntések kontrolljához; és természetesen ezzel együtt ahhoz a lehetőséghez, hogy érvényesítse (de legalább is megfogalmazza) az érdekeit. A döntési monopolium megtörése az érdekérvényesítési monopolhelyzet megszűnését is jelenti, ezért korántsem egyszerű technikai lépésről, vagy nyelvhasználati, fogalmi kérdésről van szó. (Természetesen mindezekre érvényes, hogy az egészségügy, a posta vagy a közlekedés stb. ugyan-

olyan példákkal szolgálhatna, mint a most és itt előtérben álló vízügy.) A műszaki hozzáértés köré vont misztikum mindaddig természetes harci eszköze marad bármelyik ágazati érdekcsoportnak, amíg a társadalom ki nem kényszeríti — részben a választott képviselők és politikai döntéshozó intézményein keresztül is — a valós döntési alternatívák közérthető értékelését, áttekinthető összevetését. Csak ez jelenthet társadalmi kontrollt —, és ezt nem helyettesítheti a közvélemény tájékoztatása, főleg nem a közvélemény utólagos tájékoztatása.

4. Újraelosztás + a társadalmi kontroll hiánya = önfelőlő rendszer pozitív visszacsatolással

Az eddigiekben két rendszerjellemezőt — az újraelosztást és a társadalmi kontroll hiányát — az érdekek és az ezt követő megnyilvánulásaik oldaláról jellemeztem. A továbbiakban e jellemzők együttes működését kívánom globális hatásukban szabályozási aspektusból megközelíteni.

A redisztribúció hatásai közül gyakran emlegetjük azt a kárt, amit a források központosítása okoz (beavatkozás a folyamatokba, a prosperálók lefékezése, lefelé nivellálás, a centrum pazarlása stb.). Most nem ezt vizsgálom, hanem kizárólag a már központosított források újraelosztásának a fázisát. A két változó tehát: a már központosított, felosztásra szánt összeg az elosztás előtt, illetve a felhasználható forrás az elosztás után. Első megközelítésben ez egy azonosság: a két összeg megegyezik egymással. Az újraelosztás esetén ez egyben a deklarált maximum ("csak azt lehet elosztani, amit megtermeltünk").

Valójában azonban a forrásokhoz való **hozzájutás** (a sorban való tülekedés — "turbulencia") egyre jelentősebb költségekkel jár, és ahogy láttuk, torz struktúrába szerveződő pazarló alibiberuházásokat tesz logikussá. Ennek értékét levonva, végül is a célszerűen felhasználható szétosztott források összege kisebb, mint a szétosztás előtti összeg. Minél nagyobb áldozatokkal jár a forrásokért folyó harc, annál inkább tekinthető egy tétel újraelosztása egy negatív összegű stratégiai játszmának, az újraelosztás folyamata pedig ilyen játszmák sorozatának.

Összefoglalva a korábbiakat, a BNV építését erőltető érvelés és tevékenység teljesen megfelel egy társadalmi kontrollt nélkülöző, centralizált újrael-

osztási mechanizmusban érvényesülni próbáló ágazat stratégiájának: a műszaki kérdések misztifikációjával (egy alternatíva nélküli fejlesztési változat presztízsszempontra emelésével), a csóddal fenyegető állapot tartósításával, ezzel a központi forrásokból minél nagyobb hányad lefoglalásával, minél nagyobb további beruházási elkötelezettség révén a döntési fórumok kényszerszituációba hozásával.

A válság igazi mélysége azonban nem azzal jellemezhető, hogy van egy kevésbé megalapozott, gazdaságtalan beruházásunk, hanem azzal, hogy **sok** kevésbé megalapozott, gazdaságtalan beruházásunk van, és hogy mindezt gazdasági-politikai berendezkedésünk nem képes kiküszöbölni, sőt ezek a berendezkedés logikus folyományaiként keletkeznek.

A csődállapot határán egyensúlyozó ágazati politikából nem is adódhat más, mint egy csőd szélén egyensúlyozó ország. Ezen a szinten összegződik a részpolitikák minden vesztesége: mindenki rászoruló, veszteséges és támogatandó; már nem csupán taktikából, de objektív módon is. Ez megerősíti azt a látszatot, hogy az adott típusú újraelosztásra szükség van. A forrásfelélő fejlesztések — ténylegesen működő mérték, kontroll, azaz fékező hatás hiányában — önmagukat erősítő hatásláncot indítanak el. Mint a blöffölni kényszerülő adós, aki csak úgy tarthatja fenn magát, ha újabb hitelezőket győz meg, s egyre tágitja a hitelezők körét.

Jó lenne meggondolni, hogy ebből az utcából **előre** nem lehet menekülni. Negatív összegű játszmában is lehet egy ideig — ügyes játékkal — nyerni a **többiek rovására**, de idővel a források felélése, elfogyasztása miatt ez is egyre valószínűtlenebb, és csak a veszteségeken lehet osztozkodni.

A bevált beidegződések tovább nem segítenek, gyökeres változtatásra van szükség. Minden korábbi döntést felül kell vizsgálni, mert azok torz értékszempontok alapján születtek. És ekkor nem csak a veszteség vagy a nyereség várható értéke fontos, de ha a becslés szórása, a döntés kockázata, a bizonytalanság jelentős — azaz további jelentős elkötelezettségekkel járhat a döntés — akkor, ma esetleg éppen emiatt nem szabad a beruházást folytatni.

A játszmából való kihátrálásnak az esélyét, tehát a struktúraváltoztatási lehetőség mozgásterét szűkíti ugyanis minden — de különösen a hagyományos szerkezetet magával hordozó — beruházási elkötelezettség. Márpedig a társadalmi kontrollt magába építő új politikai mechanizmusnak döntési tere is szüksége van.

TARTALOM

Előszó	7
<i>Magyari Beck István</i> : Nyílt levél	9
<i>Szántó Tibor</i> : A tudományos siker természetrajzához	12
<i>Ruzsányi Tivadar</i> : Hol kezdődik a tudós?	20
<i>Kocsis Károly</i> : Szemben a hagyománnyal	22
<i>Légrádi Tibor</i> : Szocializmus és „harmadik út”	26
<i>Máriás Antal</i> : A gazdasági vezetők emberképe és a vezetési stílus	31
<i>Dobák Miklós</i> : A szervezetalakítás nehézségei	37
<i>Balaton Károly</i> : Információtechnológiák és a gazdasági fejlődés	43
<i>Branyiczki Imre</i> : A szervezeti kultúra és a vezetés	46
<i>Bakacsi Gyula</i> : Zajok a szervezeti kommunikációban	50
<i>Sz. Kis László</i> : A szervezeti kultúra problémáiról	59
<i>Czakó Erzsébet</i> : Vezetőképzés amerikai módra	65
<i>Chikán Attila és Dobos Imre</i> : Kockázat és bizonytalanság	69
<i>Pápai Zoltán</i> : Döntünk, de hogyan?	73
<i>Paprika Zita</i> : Többség, kisebbség — piramisok, kígyók	75
<i>Farkas Ilona</i> : Kockán a jövőnk!	79
<i>Könczei György</i> : Elmélkedés az elesettségről	80
Fleischer Tamás : Gazdaságtalansági számítások	85
<i>Gálik Mihály</i> : Ösztöngazdaságtan	88
<i>Kaderják Péter</i> : A fogyasztói viselkedés újragondolásához	90
<i>Zsolnai László</i> : Alternatív ökonómia — more geometrico	95
<i>Nyíri Tamás</i> : Etika és hit	97

A KÖTET SZERZŐI:

Bakacsi Gyula – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Balaton Károly – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Branyiczki Imre – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Chikán Attila – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Czakó Erzsébet – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Dobák Miklós – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Dobos Imre – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Farkas Ilona – orvos, Országos Onkológiai Intézet
 Fleischer Tamás – mérnök, Vízgazdálkodási Intézet
 Gálik Mihály – újságíró, Magyar Rádió
 Kaderják Péter – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Kocsis Károly – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Könczei György – közgazdász, Szövetkezeti Kutatóintézet
 Légrádi Tibor – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Magyari Beck István – pszichológus, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Máriás Antal – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Nyíri Tamás – teológus, Római Katolikus Hittudományi Akadémia
 Paprika Zita – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Pápai Zoltán – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Ruzsányi Tivadar – mérnök, Kertészeti Egyetem
 Szántó Tibor – szociológus, Budapesti Műszaki Egyetem
 Sz. Kis László – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem
 Zsolnai László – közgazdász, Közgazdaságtudományi Egyetem

KindlerKönyv

Írások:
Kindler József
hatvanadik születésnapjára

Budapest, 1989

KindlerKönyv